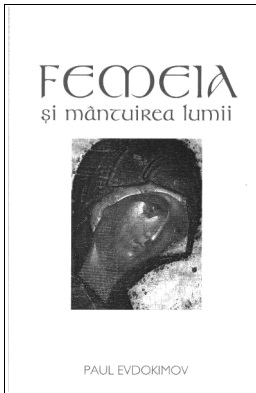

RECENZII

Paul Evdokimov, *Femeia și mântuirea lumii*, traducere de Gabriela Moldoveanu, Editura Sophia, București, 2015, 359 p.

Poate că autorul Paul Evdokimov nu și-a denumit opera având ca punct de pornire celebrul citat mesianic de la Facerea 3, 15: „Dușmănie voi pune între tine și între femeie, între sămânța ta și sămânța ei; aceasta îți va zdrobi capul, iar tu îi vei înțepa călcâiul”, așa cum bine i s-ar potrivi conținutului cărții, însă mesajul concis structurat în titlul *Femeia și mântuirea lumii* sintetizează acest scurt verset. Subiectul pe care autorul ni-l propune vorbește exact despre acest lucru: despre femeie și despre rolul ei în mântuirea lumii.

Cartea îl evidențiază din nou în spațiul românesc pe cunoscutul teolog și cercetător Paul Evdokimov. Această ediție este rezultatul unei reeditări a celei apărute la Editura Christiana, în București, în 1995, având ca traducător pe Gabriela Moldoveanu.

Lucrarea autorului rus este structurată în trei părți, precedată de o prefață semnată de Olivier Clément și o introducere generală. Partea întâi este numită „Antropologie” și însumează șase capitole, partea a doua, intitulată „Eva biblică și femeia în istorie”, este formată din patru capitole, în timp ce partea a treia, denumită „Arhetipurile”, deține patru capitole. Cartea se încheie cu o concluzie, „Harismele specifice”, având un „Lexic teologic”.

Autorul, analizând în mod responsabil subiectul, ajunge să îl trateze exhaustiv, subliniind diverse ipostaze ale problematicei feminine, existente de la începuturile viețuirii de după cădere și care subzistă până astăzi, mereu sub diferite fațete. Prin această recenzie, invităm cititorul la aprofundare și reflecție și, de ce nu, contextual, la găsirea unor soluții viabile pentru armonizarea relației dintre bărbat și femeie, masculin și feminin. Renumitul teolog Olivier Clément, în „Prefață”, arată că, „în această carte, condiția feminină nu este nici izolată de cea masculină și nici diferențiată prin vreun

raport de inferioritate. Femeia și bărbatul sunt văzuți unul cu celălalt și unul ca și celălalt în nelimitata lor demnitate de persoane, care permite reciprocitatea *naturilor* lor (acest ultim cuvânt folosit nu într-o perspectivă filosofică, ci într-una harismatică)” (p. 5).

Într-adevăr, cartea nu are parcursul unei perspective unilaterale, a dezvoltării subiectului menționat în titlul cărții prin concentrarea asupra principiului feminin în mod singular, ci îl privește în ansamblul perspectivei eshatologice, a cuplului edenic bărbat și femeie, așa cum a fost creat de la începuturi de Dumnezeu și așa cum va fi în veșnicie. Adică, femeii nu i se acordă prioritate în detrimentul bărbatului, ci este reliefată ca subiect demn, în egală măsură răspunzătoare de căderea și de mântuirea lumii.

Cărții prezente i se poate atribui o valoare de tratat teologic asupra ființei umane datorită primei sale părți, în care Evdokimov abordează ființa umană în mod integral, bărbat și femeie, ca chip demn al lui Dumnezeu, cu o prezentare de la începuturile creației, paradiziace, până la căderea ființei umane și a „recondiționării” ei de Însuși Fiul lui Dumnezeu, prin Întrupare.

Motivația pentru abordarea cărții, mai întâi din perspectiva ansamblului ființial uman, bărbat și femeie, în care se reflectă chipul lui Dumnezeu, și mai apoi din perspectiva particularului feminin, este menționată de Paul Evdokimov în felul următor: „Înainte oricărei diferențieri între tipul masculin și cel feminin este esențial și de primă importanță metodologică să ne ridicăm la planul universal și comun al destinului omenesc. «Nu se pot studia particularitățile ființei umane fără un concept general despre om.» Fără o metafizică, fără revenirea la origini, ființa umană nu va putea fi niciodată înțeleasă și va rămâne mereu un reziduu ireductibil la istorie, la pura fenomenologie. Abia apoi se vor putea aborda constituția arhetipală și diferența dintre starea harismatică a bărbatului și cea a femeii. Aceasta fără a uita că, în chiar această diferență, ei rămân determinați prin responsabilitatea lor comună; și aici este locul să spunem: ce a unit Dumnezeu, omul să nu despartă (Matei 19, 6), adică masculinul și femininul în complementaritatea lor” (pp. 20-21).

O altă motivație a autorului în abordarea cu prioritate a ființei umane în ansamblul cuplului adamic este dogma treimică și dogma hristologică, teologie care se extinde și la imaginea Maicii Domnului cu Pruncul Hristos, în icoana ortodoxă. Mai întâi, autorul explică

unitatea deplină a principiilor existenței umane, masculine și feminine, conform modelului treimic, care nu poate subzista separat fără ca persoanele treimice să fie împletite una cu alta și una în alta. La fel este și cu modelul dogmei hristologice, conform căreia cele două firi, dumnezeiască și omenească, subzistă în persoana Mântuitorului în mod unitar și nedespărțit. Și, în final, reflecția unității depline, din icoana Maicii Domnului cu Pruncul în brațe, este argumentul Întrupării Mântuitorului, în ea oglindindu-se unitatea formată de cele două firi existente, creată și necreată, umană și dumnezeiască. Această superbă incursiune în dogma ortodoxă este menită să expliciteze de ce autorul abordează, ca preambul al cărții sale, extinsul capitol al antropologiei: pentru a sublinia mai întâi inseparabilitatea existențială a principiului masculin și a celui feminin, ca mai apoi să se dedice subiectului din titlu, și anume particularului, care este femeia și aportul ei în mântuirea lumii (pp. 21-22). Și, ca o ultimă întărire a motivației modalității de abordare a lucrării sale, cu startul dat de partea dedicată cuplului omenesc, bărbat și femeie, aducem în vedere cuvintele autorului, așezate după o serie de exemple prin care subliniază complementaritatea lor (daruri, harisme, diferențe harismatice): „Aceste exemple sunt suficiente pentru a vedea că specificul harismatic care diferențiază masculinul și femininul vine din realitatea comună. Aceasta este dată dintru început ca sursă, și apoi este propusă ca scop de atins, trecând de la diferențierea elementelor complementare la integrarea lor finală în Împărăție. Această totalitate a viziunii determină compoziția studiului nostru și sugerează noua metodă, noua manieră de a pune problema: trebuie să plecăm de la antropologie, să-i revelăm strânsa corespondență cu slujirea comună a Preoției Împărătești, și aici să înțelegem deja esențiala ei orientare eshatologică. Aceasta înseamnă a examina existența istorică în lumina lui *alfa* și *omega*” (p. 22).

Vorbind despre femeie și rolul ei în mântuirea lumii, Evdokimov sintetizează întreaga ei imagine în chipul Maicii Domnului și a rolului pe care l-a avut și îl are în mântuirea lumii: „Întruparea este cea care definește locul și rolul femeii care a fost făcută Maică a lui Dumnezeu (*Theotokos*) și a Pruncului Mântuitor” (p. 22). Autorul evidențiază faptul că „o greșeală metodologică dintre cele mai frecvente este aceea de a pune problema femeii în mod empiric; de a o defini plecând de la poziția pe care o are de fapt în lume.

Aceasta înseamnă a face dintr-o ființă care trăiește pe mai multe niveluri de adâncime o categorie sociologică sau biologică, înseamnă să închizi viața în tipare prefabricate: tânără necăsătorită, soție, văduvă, membră a unei parohii, femeie emancipată, femeie fatală sau femeie care a renunțat la plăcerile lumii” (p. 24). Faptul că el punctează această observație pe un ton ironic ne ajută să problematizăm serios aspectul și să-l luăm în considerație, în vederea depistării unor soluții reale pentru criza prin care trece emanciparea femeii astăzi. „Problema fundamentală rămâne deschisă: sunt tipurile de femei constituite de istorie adevărate? Răspund ele adevărului metaistoric al femeii? Sunt ele normative? Fiind limitată la datele istorice, metoda empirică nu aduce un răspuns; ea nu poate decât să-și perfecteze deviațiile instalate de-a lungul istoriei” (p. 24).

Și, mai departe, Paul Evdokimov explică de ce metoda empirică sau tradiția prototipurilor feminine categorisite de istorie nu sunt tocmai binevenite sau corespunzătoare. Deoarece emanciparea feminină a schimbat traiectoria tradițională a femeii casnice, cuminiți și ascultătoare, supusă bărbatului în orice circumstanțe. Acum, femeia este independentă, cu atitudine, ceea ce nu e rău, dar aspectul negativ al schimbării este acela că femeia nu mai are la cârma ființei pe Hristos și urmează un accentuat parcurs al defeminizării, al masculinizării, al dezaxării de la firea dăruită la creație, de la datul ontologic. Iar acest ultim aspect îl pune Paul Evdokimov ca vină în spinarea Bisericii: „Deși Biserica poartă mesajul eliberării, alții sunt cei ce *eliberează*. Când oamenii de bine abdică, apar alte forțe care preiau aceeași sarcină, dar cu un alt coeficient și cu dominante noi, străine prin natura lor creștinismului. Femeia iese din sclavie, dar buzele ei pronunță alte nume decât pe cel al lui Hristos. Lumea e mai rapidă decât creștinătatea” (p. 25).

Este amuzantă fina ironie pe care Paul Evdokimov o folosește în cartea sa, încercând să sublinieze unele aspecte evidențiate de bărbații „cercetători”, scriitori, care nu mai sunt tocmai de actualitate. Cumva, parcă, femeia a luat un avânt istoric în propria-i dezvoltare sau căutare de sine, căreia societatea bărbătească cu greu reușește să-i țină ritmul. De aceea, autorul îi ironizează pe bărbații teologi care elaborează teorie peste teorie, fără să mai ajungă la un succes sau la un rezultat pe măsura așteptărilor „tradiționale”:

„Teologii construiesc un întreg sistem de ordonare, subordonare și supraordonare, discută la nesfârșit dacă bărbatul este șeful sau capul, discuții de o teribilă uscăciune cerebrală, cu o fatală chemare la tăcere adresată oricărei femei” (p. 26). Superb text pentru femeia zilelor noastre, ce încurajează la deschidere și inițiativă feminină!

În cuvinte simple și foarte tranșante, Paul Evdokimov subliniază stadiul „discuțiilor” despre femeie, în care se află societatea teologică de astăzi: „Textele biblice referitoare la femeie sunt de mult timp clasate și exegeza lor, bună sau rea, s-a făcut. Redusă la ea însăși, exegeza își atinge repede limita și se oprește, întrucât aceste câteva texte nu sunt decât cuvinte spuse în treacăt și nu și-au propus niciodată să constituie o teologie a femeii. A voi să o faci înseamnă a forța Sfânta Scriptură” (p. 26). El invită, în acest fel, la o intrare în problematizarea femeii și a rolului ei în mântuirea lumii, dintr-o perspectivă matură, profundă, gândită. Nu sugerează o forțare a Scripturii, prin tot felul de abordări neconforme cu menirea femeii, dar nici repudierea ei pe motiv că ea a căzut prima în păcatul neascultării, și astfel o stigmatizare istorică, din care se pare că nu mai iese și nici nu este încurajată să o facă: „O simplificare, desigur stupidă, se poate inspira la infinit din faptul că femeia se trage din bărbat și că ea a căzut prima; este o simplificare la care nu se poate răspunde decât printr-o butadă: femeia a fost făcută din coasta bărbatului și pe această coastă omenirea a naufragiat de multe ori!” (p. 26).

Remarca foarte bine plasată a autorului, în sublinierea „crizei” feminine, a lipsei de soluții pentru derapajul în care a intrat femeia emancipată, este aceea că literatura universală are foarte multe cărți scrise despre femeie, însă nici una despre bărbați. De ce? Deoarece aproape toți cei care au scris despre femeie au fost bărbați! Deci, bărbații și-au cam făcut singuri atmosferă, delectându-se cu trasarea prototipurilor feminine, iar acum, când au dat nas în nas cu partea aplicată a inițiativei feminine – femeia emancipată – s-au blocat! De aceea, Paul Evdokimov remarcă: „Există o imensă literatură având ca temă femeia, și nici o scriere despre bărbat ca ființă masculină; este suficient să se aplice aceeași metodă bărbatului, pentru a vedea imediat tot ridicolul care ucide chiar principiul; se poate vorbi despre bărbat în termeni de virgin, soț, văduv sau membru al unei parohii? Or, chiar dacă femeia este *produsul* civilizației

masculine, bărbatul este și el în aceeași măsură; și, în realitate, ființa masculină pune exact aceeași problemă” (p. 30).

Este absolut remarcabilă și apreciabilă precizarea adevărilor teologice și sociale care, prin influența scriitoricească și avantajul societății patriarhale, au „reușit” să amprenteze istoria cu anumite erori în exprimarea credinței și nu numai: „Chiar și în evlavie clasică se poate observa amprenta devierii. Cultul Maicii Domnului a luat o traiectorie ascendentă, transformând-o într-o a treia ființă, plasată în afara oricărei comuniuni de esență, Fecioară și Mamă, dar nu femeie. Între Fecioară și organul diabolic al ispitirii eremiților pare a nu fi nici un intermediar posibil. Prin însuși miracolul ei, Fecioara-Mamă se arată neasimilabilă cazurilor umane, apărând aici o fractură a nivelurilor ontologice. Or, orice simplificare nu este decât o limpezire de suprafață, cu prețul unei confuzii de profunzime” (p. 31).

Pe lângă multele idei curajoase afirmate de Evdokimov, o subliniez și pe aceea de care foarte mulți teologi, în mod deosebit dogmatiști, se feresc a o discuta tranșant: autorul identifică în Sfânta Treime principiile umane, feminin și masculin: „Urmând distincția ipostatică, masculinul este în raport ontic cu Cuvântul, și femininul în raport ontic cu Duhul Sfânt. Unidualitatea Fiului și a Duhului Îl exprimă pe Tatăl” (p. 35). Este interesant în această carte felul în care vorbește Evdokimov despre Dumnezeu-Tatăl și cum Îl raportează la existența feminină. Autorul recunoaște existenței omenesci amprenta paternală pusă în străfundurile sale religioase: „Cuvântul decisiv al credinței creștine este rostit de Duhul Sfânt în cele mai dinlăuntru ale omului, strigând cu el: *Avva-Părinte!* Categoria religioasă fundamentală este cea a paternității” (p. 193). Însă, cu toate că principiul patern este „primul” în ierarhia existenței, el nu subzistă în mod singular, fără complementaritatea principiului matern, identificat în Duhul Sfânt, în rândurile de mai sus, deci în femeie, în plan uman. Astfel că principiul matern devine tot la fel de „primul” ca și cel patern, doar că este identificat în complementaritatea feminină. Sublinierea finală este aceea a conlucrării, a complementarității celor două principii: patern și matern, fiecare în ipostasul omenesc în care a fost dăruit în mod ontologic: „În structura sa, omul este după chipul lui Dumnezeu; el este conform Celui ce este Tată în ființa Lui, și descoperirea cea mai stranie la care ajungem este că *bărbatul nu are instinct patern pentru același motiv pentru care femeia are instinct matern*. Cuceritor,

aventurier, constructor, bărbatul nu este patern în ființa lui, ceea ce este un mare paradox. Înseamnă că bărbatul nu are în natura lui nimic nemijlocit care să răspundă spontan categoriei religioase a paternității. Înseamnă că *principiul religios în uman se exprimă prin femeie*, că sensibilitatea cu totul aparte față de ceea ce reprezintă spiritualul pur este în *anima*, și nu în *animus*, și că sufletul feminin rămâne cel mai aproape de izvoarele Facerii” (p. 193). Ideea complementarității celor două principii este subliniată foarte concis în paternitatea Tatălui Ceresc și maternitatea Maicii Domnului. Aici se întrevede și colaborarea sau, mai bine spus, împletirea divinului cu umanul, în perspectiva paternității și a maternității: „*Theotokion*-ul (de la glasul 3) scoate în relief analogia dintre paternitatea Tatălui și maternitatea Maicii Domnului, *Theotokos*: «Ai născut fără de tată pe Fiul cu trup, pe Cel născut din Tatăl mai înainte de veci, fără de mamă». Ideea este limpede în afirmația ei teologică: maternitatea Fecioarei este chipul uman al Paternității divine” (p. 194). Totuși „elementul religios are o legătură specială cu spiritualitatea feminină. Așa se explică de ce adversarii creștinismului, ca Celsus sau Nietzsche, îl acuză de efeminarea civilizației. Virilitatea umanismului lor nu suportă sensibilitatea feminină, care se descoperă valorilor credinței. Cu cât civilizația e mai secularizată, cu atât este mai masculină; cu cât este mai disperată, cu atât este mai îndepărtată de adevăratul feminin” (p. 194).

În finalul primului capitol, autorul afirmă că „femeia rămâne păzitoarea valorilor morale și religioase” (p. 197). De aceea, străjerul spiritualității și al derapajului secularist uman rămâne femeia, în mod deosebit întruchipată în chipul Maicii Domnului: „Tandrețea maternă izvorâtă din cultul Maicii Domnului aduce în umanismul creștin o notă cu totul particulară de duioșie și explică originea sensibilității feminine a marilor mistici” (p. 196). Și aceasta deoarece, cu toate că cel care aparent răzbește oricum, oricând și oriunde, prin forța exterioară epatantă, este bărbatul, totuși cea care echilibrează ecuația existenței armonioase este forța fragilității, a interiorității, femeia: „Dacă bărbatul înfruntă suferința, femeia i se abandonează, și cel care suportă mai bine urmările nu este bărbatul. Înțelepciunea unei vechi civilizații (care nu este de tip masculin) enunță prin gura lui Lao Tî: «Blândețea biruiește duritatea, apa biruiește piatra, femininul învinge masculinul». Acesta este sensul principiului spiritual exprimat de Hristos în: «Sunt blând și smerit

cu inima» (Matei 11, 29); El refuză soluția masculină a sabiei, după cum respinge și soluțiile masculine ale celor trei ispitiri din pustiu și alege dăruirea de sine, ca miel jertfit. Pentru bărbat, a trăi înseamnă a cuceri, a lupta, a ucide; pentru femeie înseamnă a naște, a întreține și a apăra viața dăruindu-se. Bărbatul se dăruiește pentru a ieși biruitor, femeia salvează dăruindu-se pe sine ca ofrandă pură” (pp. 197-199).

Interesant este că, în întreaga carte destinată tratării ipostasului feminin, autorul îi acordă, în mod efectiv, doar 50 de pagini, în *Partea a doua* intitulată „Eva biblică și femeia în istorie”. Partea de preambul, a „Antropologiei”, este dedicată protopărinților, de la crearea și căderea lor până la soluția de ridicare oferită de Dumnezeu prin Întrupare, inclusiv a perspectivei eshatologice. Partea a treia, a arhetipurilor, este dedicată arhetipului feminin al Maicii Domnului și arhetipului masculin al Sfântului Ioan Botezătorul. Dar, tot la fel de adevărat este că, de fapt, subiectul „femeia” este abordat în fiecare capitol, în mod comparat și pliat pe subiectul capitolului, ceea ce conferă cărții o abordare exhaustivă și completă, privită din nenumărate unghiuri existențiale.

Autorul este de părere că, „astăzi, conflictul se află în stadiul lui acut. Domnia masculinului, sub auspiciile patriarhatului, dezechilibrează femininul” (p. 33). Iar, soluția la această situație dezechilibra(n)tă este reconcilierea celor două principii, masculin și feminin, în mod echitabil, ontologic vorbind.

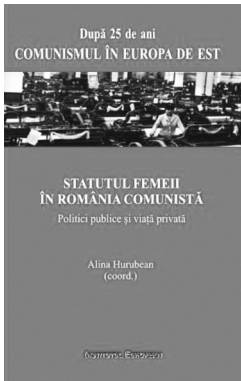
Concluzia autorului privitoare la propria carte este una care invită la un dialog real pe acest subiect și la găsirea, în comun, a unei soluții care chiar urmărește să rezolve tensiunea masculin-feminin: „Eseul nostru își găsește justificarea în faptul că suscită un dialog ecumenic, o confruntare de antropologii. Studiile paralele, fiecare accentuate de tradiția proprie, vor permite o viziune mai bogată a tuturor aspectelor posibile” (p. 36). La această invitație a autorului adaug recomandarea mea bibliografică, în speranța că am reușit prin această recenzie o trezire a interesului pentru citirea cărții teologului Paul Evdokimov, *Femeia și mântuirea lumii*, având în vedere faptul că este o carte de actualitate, care poate rezolva chiar conflicte interioare, personale.

Geanina PENU

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași

Alina Hurubean, *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată*, Editura Institutul European, Iași, 2015, 298 p.

Lucrarea *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată*, coordonată de Alina Hurubean, face parte din seria „După 25 de ani. Comunismul în Europa de Est”, coordonată de Sorin Bocancea. Studiile pe care le conține reprezintă contribuțiile participanților la Conferința Națională „Statutul femeii în România comunistă”, organizată la Iași, pe 8 martie 2014.

Aceste demersuri științifice oferă o perspectivă mai largă asupra statutului femeii și a dinamicii relațiilor de gen supuse condițiilor istorice în regimul comunist. După cum ne anunță coordonatoarea, interogațiile pe care acestea le formulează au în vedere subiecte ca: „Ce a însemnat să fii femeie în România comunistă? Care erau reprezentările sociale despre femei/feminitate? Cum era viața cotidiană în comunism pentru femei și pentru bărbați? Ce fel de egalitate promovau politicile publice? Ce fel de emancipare? Pe ce model de familie se bazau? Care erau relațiile de gen în viața publică și în viața privată/familială? Care au fost consecințele sociale ale politicilor pronataliste restrictive? Cum se definea raportul dintre stat și cetățeni? Care era identitatea politică a femeilor? A existat un feminism comunist în România? Ce conexiuni comparative putem face între România și alte țări comuniste? Care sunt încă legăturile și care sunt rupturile între comunism și postcomunism?” (p. 8).

Volumul este organizat pe trei mari teme: „Emanciparea femeii și egalitatea de gen în România comunistă. Distorsiuni și efecte perverse” (pp. 27-111), „Căsătoria, familia și politica demografică represivă a regimului Ceaușescu” (pp. 115-200) și „Identitatea discursiv-narativă a femeii, între comunism și postcomunism: presa scrisă, istoria orală și imaginarul social” (pp. 203-286).

Prima parte grupează studiile Georgetei Ghebrea, al Alinei Ilinca și Liviu Marius Bejenaru și al lui Radu Clit, care abordează problema condiției femeii și modelarea socio-culturală a relațiilor dintre femei

și bărbați. În studiul „Contextul de acțiune a egalității de gen înainte de 1989” (pp. 27-50), Georgeta Ghebrea ne propune o perspectivă care îmbină „analiza și evaluarea politicilor publice bazată pe elemente tehnice (cartografierea mecanismelor legislative și instituționale), cu o tentativă de identificare a unor elemente mai profunde și mai puțin vizibile, cum ar fi valorile și obiectivele latente” (p. 29). Din acest unghi, autoarea afirmă că politicile de gen din acea perioadă valorizau egalitatea de gen ca armă ideologică și economică, dar că ele nu urmăreau calitatea vieții femeilor, fiind utilizate doar ca mijloace de afirmare a superiorității regimului.

În „Gen, revoluție și război. O analiză comparativă asupra emancipării femeii în Uniunea Sovietică și România comunistă” (pp. 51-82), Alina Ilinca și Liviu Marius Bejenaru evidențiază formalismul promovării egalității între femei și bărbați în timpul regimului comunist, faptul că egalitatea nu a implicat afirmarea și respectarea egală a valorilor femeilor și ale bărbaților, ci mai curând impunerea standardului masculin și tratarea femeilor ca bărbați (p. 76). Pentru o mai bună înțelegere a rolului femeii și a condiției acesteia în societatea comunistă, în „Modelul femeii comuniste: Elena Ceaușescu sau Ana Pauker?” (pp. 83-111), Radu Clit propune compararea profilelor celor două personalități politice, pe de o parte, și, pe de altă parte, raportarea rolului celei dintâi la contextul ideologic în care a trăit. Ipoteza sa de lucru este aceea că rolul atribuit Elenei Ceaușescu în evoluția regimului comunist a fost influențat, parțial, de imaginea (negativă) pe care a avut-o Ana Pauker când s-a aflat la putere.

A doua parte a volumului grupează contribuțiile autorilor Luminița Dumănescu, Raluca Ioana Horea-Șerban, Marinela Istrate și Corina Doboș, care abordează problematica dinamicii vieții familiale și de cuplu, precum și impactul asupra lor, exercitat de politicile abuzive de creștere demografică și de intruziune a statului în sfera vieții private a familiei și a reproducerii. Modificările comportamentului matrimonial al românilor pe fondul procesului de industrializare, urbanizare și școlarizare sunt aduse în atenție de Luminița Dumănescu în „Regimul matrimonial în comunism” (pp. 115-137). Potrivit autoarei, familia tradițională a suferit rupturi serioase în comunism, noua familie (nucleară) fiind diferită prin modul de formare, deprinzând alte caracteristici și funcții.

Însă, după toate aparențele, în ciuda dezarticulării, familia românească a ieșit întărită din socialism (p. 134).

Despre modul în care acționa propaganda comunistă în favoarea politicii pronataliste scriu Raluca Ioana Horea-Șerban și Mariana Istrate în studiul „Rolul presei scrise în promovarea politicii pronataliste în ultimii ani ai regimului comunist” (pp. 139-169). Pentru a arăta cât de importanți sunt copiii într-o familie, dar și ce sentiment de ratare, de neîmplinire ar trebui să simtă o familie lipsită de urmași, regimul comunist a apelat atât la presa scrisă, cât și la audiovizual. Studiu de caz este revista „Femeia” din ultimii cinci ani ai regimului, publicație care prezenta realizările femeilor din câmpul muncii ca sudor, macaragiu, ca lucrător pe șantierele hidrocentralelor, în marile combinate ale industriei grele, totodată și ca soții și mame, cu cel puțin trei copii, care visau să îmbrățișeze meseriile părinților.

Ignorarea propagandei și a legii comuniste de femeile care doreau să devină stăpâne pe trupul lor și să decidă momentul procreării, cât și numărul urmașilor, se termina de multe ori tragic, iar singurele vinovate erau femeile, bineînțeles. Studiul Corinei Doboș „«Decesul s-a produs din vina femeii...» fragmente din universul medico-juridic al pronatalismului ceaușist”, ce utilizează surse primare inedite din Arhiva Ministerului Sănătății, ne ajută să înțelegem mai bine „perversitatea alegerilor profesionale și morale pe care regimul comunist le «oferea» medicilor și femeilor” (p. 176), căci cerințele medicale necesare pentru stabilirea conduitei terapeutice se transformau [...] în elemente acuzatoare, cu consecințe penale la adresa femeii...” (p. 188).

Ultima parte a volumului reunește contribuțiile elaborate de Manuela Marin, Cătălina Mihalache și Alina Hurubean, ce pun în discuție mecanismele psihologice și sociale de construire a identității femeii. În studiul „Fabricând o nouă identitate politică: femeile turce și tătare în perioada 1948-1960. Studiu de caz: *Săteanca, Femeia și Dobrogea Nouă*”, Manuela Marin analizează conținutul și modul în care discursul propagandei comuniste a creat și impus ca obligatorii anumite repere ale identității politice în cazul femeilor de etnie turcă și tătară, și anume: participarea la cursurile pentru eliminarea analfabetismului și la colectivizarea agriculturii, însușirea unei perspective ateiste asupra vieții, implicarea în acțiuni sociale în beneficiul comunității locale sau în viața politică a țării

(p. 229). Cu toate acestea, statul comunist a utilizat și consolidat tradiționalele diferențe de gen legate de spațiul public și privat, chiar mai mult, prescripțiile identitare ale propagandei comuniste pentru femeile de etnie turcă și tătară și cele ale majorității românești se suprapun în mare măsură.

În investigația sa înscrisă în orizontul „istoriei orale” a comunismului, „Două femei, mai multe istorii”, Cătălina Mihalache oferă „mostre credibile despre experiența feminină din acei ani, despre opțiuni de viață, despre modele și transmiterea lor, despre dezacorduri cu vremurile sau cu cei din jur” (p. 232). „Aceste femei nu se plâng de dubla povară a muncii în casă și în afara ei (la serviciu); nu vorbesc despre nevoia de emancipare, ci despre continuitate și adaptare, despre nevoia de confort și promovare” (p. 251).

Condiția femeii în societatea românească de astăzi este surprinsă de Alina Hurubean în articolul „«Emanciparea prin muncă» și reconstrucția statutului femeii: o privire dinspre postcomunism” (pp. 255-286). Potrivit autoarei, în societatea românească actuală asimetriile și inegalitățile de gen sunt prezente și vizibile mai ales în sfera vieții publice, ca o reflectare a inegalităților în sfera vieții private (pp. 266-272). Constrângerile vieții cotidiene, modele culturale care promovează centrarea pe familie și maternitate ca factori principali de structurare a identității feminine, lipsa exercițiului civic, ca și «antifeminismul preventiv» întrețin atitudinea de limitare sau de renunțare a femeilor cu privire la implicarea lor în viața profesională, în sfera publică și politică (p. 282).

Volumul *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată* reușește să satisfacă așteptările atât ale celor interesați de politicile de gen, cât și ale celor interesați de comunismul românesc, drept pentru care lectura acestui volum de studii se poate dovedi una necesară, dar și plăcută.

Pr. Radu LIPOVANU
Facultatea de Teologie Ortodoxă